

האם הייתה לעברית השפעה על הלשון הגרוזית?

הסיבה לסימן השאלה בכותרת המאמר היא הגישה הקיימת בסוגיה זו בגרוזיה, אשר את ביטוייה המובהקת אנו מוצאים בספרו של פרופ' זורב סְרְגִ'וּלְדִזֶה "המבוא להיסטוריה של הלשון הגרוזית". אם נביא בחשבון שטרם נכתב ספר כמו "ההיסטוריה של הלשון הגרוזית", תפקידו של הספר של סרג'וולדזה הוא לסכם את הנושאים הקשורים בתולדות הלשון הגרוזית. בעמוד 188 כותב המחבר: "בשלב הזה אין מה לדבר על השפעתה של העברית הספרותית על הגרוזית הספרותית". מחד גיסא הוא אומר שאין השפעה, מאידך גיסא הוא חש כי קביעה זו בעייתית, ולכן הוא מדבר על גרוזית ספרותית ועברית ספרותית וגם הוא מוסיף בזהירות שהאמור נכון לשלב זה בלבד. עם כל הערצתי לחוקר המנוח הדגול, מרשה אני לעצמי לפקפק בנכונות הגישה.

ראשית, צריך לברר מהי השפעה של לשון אחת על לשון אחרת. בתחילת הדיון בנושא מגדיר סרג'וולדזה: "כדי להוכיח את ההשפעה צריכים לקחת בחשבון מילים שאולות, תרגומי שאילה דקדוקיים ופרזיולוגיים" וכו' (עמ' 157). אבל לדבריו יש "חשיבות עליונה לתרגומי שאילה דקדוקיים". זאת הקביעה, אך בסופו של דבר סרג'וולדזה מחשיב רק את ההשפעה הדקדוקית ומגיע למסקנה שהלשון היחידה שהשפיעה באמת על השפה הגרוזית היא היוונית; לא הפרסית, שעמה יש ללשון הגרוזית קשר הדוק במשך מאות שנים, לא שכנתה הלשון הארמנית, לא השפה הערבית שהיא שפת כובשי גרוזיה (במשך 400 שנה – במאות השמינית עד השתים עשרה), לא, כפי שנאמר, עברית – לא השפיעו בצורה משמעותית על הלשון הגרוזית. ברור שיש כאן סתירה מסוימת: או שצריך לקבוע שמילים שאולות אינן רלוונטיות לעניין ההשפעה, או, אם בכל זאת מדברים עליהן (המחבר מביא רשימות ארוכות של המילים השאולות מהלשונות הללו), ורואים בזה השפעה, אין להתעלם מהן ולהסתפק רק בתרגומי שאילות דקדוקיות.

מטבע הדברים מעניינת אותי סוגיית השפעתה של העברית. האם היא קיימת?

מילים שאולות

מספר חוקרים של תרגומי ספרי הקודש לשפה הגרוזית (מזכלה שנידזה,¹ תינה צ'כיטישווילי,² ציאלה פורציקידזה³ ואחרים) מצאו בלשון הגרוזית כמות די גדולה של מילים שאולות מעברית. סרְגְוֹלְדֶזֶה סבור כי רוב המילים נכנסו מהעברית לגרוזית לא בדרך ישירה אלא באמצעות היוונית, כאשר בשני שלבי המעבר – מן העברית ליוונית ומן היוונית אל הגרוזית – נשארו המילים בלא תרגום.⁴ הוא הדין, לדעתו, גם לתרגומי שאילה דקדוקית מהעברית שיש בלשון הגרוזית.

כאשר מדובר בהשפעת העברית על הגרוזית ובמילים השאולות, אין לשכוח את ההשפעה המודרנית: הרבה מילים עבריות נכנסו לארגו העירוני של הלשון הגרוזית.⁵

כל זה כמובן מעורר ספק: האם בכל זאת קיימת ההשפעה? אני סבור שהיא אכן קיימת, וברצוני להביא דוגמאות נוספות להשפעה זו. להערכתו, נכנסו לגרוזית לא רק המילים שנשארו ללא תרגום בגלל אופי המושגים שעליהם הן מצביעות, אלא גם שורשים מסוימים שנראים היום גרוזיים מקוריים.

א. *m̄kelobel/m̄keobar; keloba, m̄kelobreba* ("לצלוע"; "צולע")
המילה רווחת בשפה הגרוזית העתיקה, אך איננה קיימת בלשון המודרנית (את מקומה תפסה המילה *kočli*), למעט הדיאלקט פשאורי (שבצפון-מערב גרוזיה), ומשמעותה "לצלוע מעט".

מספר דוגמאות מהשפה הגרוזית העתיקה:

igi k̄elobda barklita mit romelta hqvanda mat; "והוא צלע על ירכו" (בראשית לב, לא); *k̄elobdes*; *alagta matgan* = "ויחרגו ממסגרותיהם" (תהלים יז, מו); *tana m̄kelobebi (m̄kelobebebi c⁶)* = "אשר היו להם עמם צולעים" (מתי טו, 30).

1 שנידזה, unjakal, עמ' 53; שנידזה מ' דוול, עמ' 55.

2 צ'כיטישווילי, עמ' 294, 302–303.

3 פורציקידזה, עמ' 296.

4 סרְגְוֹלְדֶזֶה, עמ' 188.

5 ראה דומבדזה, לכסיקורי; בן-אורן ומוסקוביץ, ארגו.

6 לגרסאות שונות של הטקסט של האוונגליון בשפה הגרוזית העתיקה סימנים שונים. ההוצאה לאור האקדמית (בשנת 1945, בעריכת א' שנידזה) מבוססת על שלוש גרסות, ששתיים מהן, d ו-*e*, קרובות זו לזו ולכן הודפסו כטקסט אחד; מקובל שכאשר מצטטים מספר זה, הגרסה הזאת נחשבת עיקרית ואין מציינים את הסימנים שלה, ואם מצטטים את הגרסה השנייה, שסימנה c, מציינים את הסימן.

אני סבור שהשורש של הפועל *kel* קשור לשם העצם העברי מקל. הצולע הולך עם המקל או בעזרת המקל.

השורש *kel* שימש להיווצרות הפועל *kel-obs*, ומכאן מתקבל בינוני של סוג יחס סביל: *m-kel-ob-el-i* או *m-kel-ob-ar-i m*.

מדוע ניתן לשער כי השורש העברי עבר ללשון הגרוזית? קודם כול המשמעות: מקל ← צולע. ועוד דבר חשוב: שורש זה במשמעות הנחקרת אינו ממש בשפות הכרתוליות.⁷ לכן אפשר להעריך כי הוא נשאל מהעברית בתקופה מאוחרת, אולי בתקופת התרגומים של "הביבליה" (הברית החדשה) לגרוזית (מהמאה החמישית). כפי שנאמר, המילה נעלמה בגרוזית המודרנית, וגם בגרוזית העתיקה משתמשים בה רק בטקסטים של "הביבליה".

ב. *kal/kel* הוא שורש רב-משמעי בלשון הגרוזית:

1. *kal* הוא שורש שמשמעותו "להרוג", "לרצוח": *kl-av-s – mo-kal*. שורש זה אינו מופיע ב"מילון האטימולוגי לשפות הכרתוליות" של קלימוב,⁸ ועקב כך ברור שאין לשחזרו בשפה הפרכרתולית,⁹ או בשלב היותר מאוחר – בשלב של איחוד הכרתולי (גרוזית) והמגרולי (אחת השפות הכרתוליות שנתפצלה מהשפה הפרכרתולית בשלב השני). פינריך וסרג'וולדזה, שחיברו את "המילון האטימולוגי לשפות הכרתוליות"¹⁰ מאוחר יותר והסתמכו על המחקרים החדשים, אמנם משחזרים את השורש *kal*. הם מסתמכים על המילה הסונית (סונית היא שפה כרתולית שנפרדה ראשונה¹¹ מהשפה הפרכרתולית) *čau*, שמשמעותה "מחלה סופנית". בסונית אין צורות של הפועל המתאים או שמות העצם במשמעות קרובה, ולכן, למרות חוקיות ההתאמה (יש לומר זאת בזהירות רבה), ההשוואה בין *čau* ובין *kal* בעייתית מאוד. אבל אפילו נקבל את השורש כפרכרתולי, הדבר לא יפריע להשערה שהוא עשוי להיות שאול מעברית.

2. *kel* הוא שורש הפועל *daḳleba*, שמשמעותו "חסר": *da-v-a-ḳel – v-a-ḳl-eb*. גם שורש זה אינו מופיע אצל קלימוב, וכן אין הוא מופיע במילון של פינריך וסרג'וולדזה. לפיכך ברור שהשורש אינו נחשב פרכרתולי.

kal/kel הוא שורש אחד בעל שתי וריאציות של תנועה: *a/e*. על חילוף זה

7 השפות הכרתוליות הן הגרוזית ושלוש השפות הקרובות אליה – מגרלית, לאזית וסונית.

8 קלימוב, אטימולוגיציסקי.

9 היא אִם השפות הכרתוליות.

10 פינריך, סרג'וולדזה, עמ' 168.

11 מקובל להניח היום, שהדבר אירע לפני כארבעת אלפים שנה, ואילו התפצלות המגרולי מן הפרכרתולית אירעה, לפי סברה זו, לפני כ-2800 שנה.

מצביעים גמקרלידזה ומצ'ווריאני בספרם המפורסם "מערכת הסוננטים והאבלאוט בלשונות הכרתווליות": "לעתים קרובות מופיע [בלשונות הכרתווליות] חילוף חופשי (ללא תפקיד מורפולוגי כלשהו) של התנועות e ו-a: "kal/kel".¹² צריך להדגיש שהקרבה בין השורשים האלה מורגשת בלשון הגרוזית עד היום. על משפחה שאיבדה ילד או ילדה אומרים am ojaxs švili aklia, היינו "למשפחה נהרג ילד (ילדה)".

אפשר לשער שהשם מקל נשאל ללשון הגרוזית. השורש עם התנועה e קיבל משמעות של "חסר", עם התנועה a הוא קיבל משמעות של "להרוג". אפשר כנראה לדמיין מעבר מ"להקל" ל"חסר". קשה יותר לעמוד על סיבותיה ונסיבותיה של השאילה ועל זמנה. זהו טעם נוסף לסימן השאלה בכותרת המאמר.

כידוע, "דימיון בין מילים בלשונות שונות אפשר להסביר בשני אופנים: (א) אפשר לשער כי הדימיון הוא מקרי: המילים דומות הן מבחינה פונטית והן מבחינת המשמעות באופן מקרי. (ב) ההסבר השני, שהוא מתקבל יותר על הדעת, הוא שהדימיון הוא תוצאה של המגע ההיסטורי בין הלשונות, ועקב כך של שאילה של המילה מלשון אחת ללשון אחרת או של שאילה של המילה על ידי שתיהן מלשון שלישית".¹³

על איזה מגע מדובר?

• לפי לרנר, "דווקא במאה השנייה לפני הספירה ניכרת התפתחות קשרים לשוניים בין היהודים לגרוזינים"¹⁴ (ההדגשה אינה במקור). אם נקבל את העמדה שהשורשים kal/kel לא היו קיימים בשפה הפרכרתוולית ושהם שייכים רק ללשון הגרוזית, אפשר לשער שהופעתם של השורשים האלה בלשון הגרוזית היא תוצאה של הקשרים המתפתחים.

אם נקבל את ההשערה שהשורש kal הופיע בשפה הפרכרתוולית, חייבים למצוא אפשרות אחרת לקיום מגע בתקופות קדומות. על האפשרות של המגע בין שפות שמיות לבין שפות דרום-קווקזיות מדובר בספר של גמקרלידזה ואיונוב: "אפשר למקם את האיחוד ההודו-אירופי בשטח של המזרח התיכון... באזורים האלה יכלו להתקיים מגעים לשוניים ותרבותיים כאלף הרביעי לפני הספירה בין לשון הודו-אירופית מצד אחד לבין הלשונות שמית, שומרית, דרום-קווקזית ולשונות... אחרות מצד שני. אפשר לשער קיום יחסי גומלין (אף עם אופי סובסטרטי) במשך זמן רב עם כמה מהלשונות הללו, בפרט עם דרום-קווקזית ושמית במסגרת מרחב היסטורי-

12 גמקרלידזה ומצ'ווריאני, עמ' 367; וראה גם שם, עמ' 354.

13 גמקרלידזה ואיונוב, I, עמ' LXXXV. ראה גם גמקרלידזה ומצ'ווריאני, עמ' 375.

14 לרנר, עמ' 40.

תרכוטי אחיד".¹⁵ אפשר לשער שבתקופה קדומה היה אותו שורש *kal/kel* הן בשמית והן בפרוטוכרתוולית (=דרום-קווקזית). לדעתי המסקנה היא, שהשורש הגרוזי *kal/kel* קשור בדרך כלשהי לעברית (לשמית).

• המילה הגרוזית העתיקה *nagev-i* ("זבל") מופיעה בלשון המודרנית בצורה *nagav-i* (בדיאלקט מוחבורי, שבהרי צפון גרוזיה, עדיין נשתמרה הצורה *nagav-i*).¹⁶ אין זה פלא, מכיוון שדיאלקט זה מאופיין בהרבה ארכאיזמים הן בפונטיקה והן בדקדוק. מילה זו היא בינוני מהפועל *gvi-s - da-gav-a*, שמשמעותו "לטאטא". הצורה של הגרוזית העתיקה איננה אופיינית לפעלים שתבנית היסוד שלהם C-a-C (= עיצור): התנועה *a* צריכה להישאר כפי שהיא; השווה: *ga-v-zard-e* ("גידלתי"), *gav-tal-e* ("השחזתי") וכו'.

הבלשנים הגרוזים שמו לב לייחודה של צורת *nagev-i*. איבנה אימנאישווילי הסביר את התופעה כתוצאה של היבדלות: *na-gav-i* ← *na-gev-i*.¹⁷ אבל אפשר כי הצורה *na-gev-i* היא תוצאה של השפעת העברית של הפועל לנגב.¹⁸ יש כאן דמיון של משמעות וצורה. בדיוק בהשפעת העברית התקבלה צורת בינוני בתנועה *e*, ואחר כך הפכה התנועה ל-*a*, *na-gav-i*, בגלל הידמות גם פונטית וגם מורפולוגית הידמות לפעלים במבנה דומה.

חשוב מאוד לציין שהשורש *gav/gev* אינו מצוי בלשון הפרכרתוולית; אין הוא מופיע לא במילון של קלימוב ולא במילון של פיינריך וסרג'וולדזה. כך שאפשר לשער שהוא נשאל מעברית לגרוזית.

כמובן, נשאלת השאלה, האם אנו יכולים להיות בטוחים שב' של לנגב עבר לגרוזית כ-*v*? אפשר היה לחשוב שכמו במבטא של יהודי גרוזיה (עד היום)¹⁹ ב' של עברית תעבור לעיצור *b* (לדוגמה, טוב < *tob*). אבל הגרוזית העתיקה מכירה את המילה *nageb-i* (שאיננה בגרוזית המודרנית), שמשמעותה "שרידים ממה שהובא כקרבן". אני סבור, כי יש כאן אותו שורש עברי, נג"ב, שעבר לגרוזית בשתי צורות מקבילות: *nagev-i* ו-*nageb-i*.

מטבע הדברים ייתכנו השגות על ההשערות הללו. מטרת המאמר היא להצביע על האפשרות שיש בשפה גרוזית מילים שאולות מעברית שטרם נתגלו, ויש עוד הרבה מה לחקור בכיוון הזה.

15 גמקרלידזה ואיונוב, II, עמ' 890.

16 ראה גלוטני, עמ' 401.

17 אימנאישווילי, עמ' 84.

18 אנוך, מאפיינים, עמ' 20.

19 בבליקאשווילי, עמ' 69.

ההידמות הדקדוקית

העברית והגרזית נבדלות זו מזו במורפולוגיה שלהן ולכאורה אין לחפש השפעה ברורה של אחת השפות על השנייה; אבל אני סבור כי אפשר להצביע על מספר נקודות מעניינות.

אאוריסט (עבר נפסק²⁰) בתפקיד של עתיד

אני סבור שבשפה הגרזית העתיקה התפתחה בהשפעת העברית שיטה לציין עתיד. אנסה לבסס את השערה.

בגרזית העתיקה, וגם במודרנית, אאוריסט הוא הצורה הנפוצה ביותר לציין זמן עבר (היבט שלם): *davxat-e* ("ציירת"); ואילו לציין זמן עתיד שימשה בגרזית העתיקה צורת איווי שני (*davxat-o*), ולא הייתה צורה מיוחדת לעתיד, אשר קיימת בגרזית המודרנית. אבל גדול בלשני גרזיה אַקְקִי שְנִידְזָה גילה, שאם מופיעה במשפט מילת היחס *mca* מנוע הפועל מלהופיע בצורת איווי, והוא חייב לבוא בצורת אאוריסט: במילים אחרות, צורת אאוריסט = *mca* + עתיד.²¹ מאמר קצר זה (בן שלושה עמודים) חולל מהפכה בהבנת טקסטים מן הגרזית העתיקה, והעמיד דברים לא מובנים רבים במקומם. בעקבות שנידזה ניסו מספר בלשנים גרזים (גצ'צ'ילדזה,²² קוטינוב,²³ בלשן ממוצא יהודי, ממיסתבלשווילי, אף ניסה לבנות תאוריה שלמה של צורות מיוחדות שיש בהן *mca*²⁴) להעמיק את ההסברים לתופעה "מזורה" זו, אך ההגדרה של שנידזה מקובלת על כולם.

והנה, ב"עוטה עור הנמר" של רוסתבלי, אשר נכתב במאה השתים עשרה, ושפתו היא הגרזית הבינונית,²⁵ מופיעה צורת אאוריסט במשמעות של עתיד ואין במשפט *mca* (אמנם מופיעה בו מילת יחס נפרדת אחרת). הנה המשפט:

²⁷.(1201,4) *neṭarji vin sixli misi*²⁶ *šemaxvriṭa erti tasi*

20 אני מעדיף להשתמש במונח אאוריסט, כי באמצעות הצורה אפשר לציין גם את הפעולה אשר לא נפסקה. במילים אחרות, "היבט שאינו שלם". לדוגמה, *včere* = המשכתי לכתוב (לא סיימתי לכתוב).

21 שנידזה, *mac*, עמ' 34–35.

22 גצ'צ'ילדזה, עמ' 246–247.

23 קוטינוב, קילוס, עמ' 388.

24 ראה ממיסתבלשווילי.

25 החלוקה לתקופות של הלשון הגרזית היא נושא למחלוקת; ראה סרג'ולדזה, עמ' 253.

26 ראה אנוך, רמדנימה, עמ' 70.

27 הבתים מובאים לפי הוצאה לאור של הוועד לקביעת הטקסט של "עוטה עור הנמר", 1988.

בוריס גפונוב תרגם לעברית כך: וְאֶשְׂרֵי שֶׁהִגְמָאֲנִי אֶת־דָּמוֹ מִלֵּב לֶפֶה (1205,4). בתרגום מילולי תיראה השורה כך: "מי ייתן שאשתה קערת דם שלו". ברור שהפעולה צריכה להתבצע בעתיד, אך לפי צורת הפועל היא בעבר.

כאן יש צורך לחשוב בשני כיוונים. על אחד מהם אדון בהמשך, אך קודם אתמקד בשאלה שעמדה לפניי בעת ביצוע מחקר ראשוני: האם מופיעים ב"עוטה עור נמר" עוד פעלים שצורתם אאוריסט והם מציינים עתיד? מצאתי בטקסט מספר מקרים כאלה. על כל הדוגמאות ועל הספקות שמלווים את הניתוח של הפעלים האלה כתבתי במקום אחר.²⁸ כאן אביא רק שתי דוגמאות:

א. אחד הגיבורים הראשיים של האפוס – אבתנדיל – אשר לפני יציאתו למסע הארוך נותן הוראות לצמיית שלו, פונה אליו ואומר:

sanapiro gaamagre mterman axlos ver ibarga (162,3).

גפונוב מתרגם כך: תִּבְצֵר אֶת־גְּבוּלְנוֹ מְצָרֵי כְּחֶלְמִישׁ (163,3). ואילו התרגום המילולי הוא "תבצר את החוף, שהאויב לא יצליח לשים מטען". ברור שמדובר על פעולה שצריכה להתבצע בעתיד; אך יש כאן קושי מסוים: המילה האחרונה היא חלק מן החריוה; לכן אפשר לומר שהמשורר משתמש בצורה שאיננה קיימת.

ב. צורת אאוריסט משמשת לציון עתיד גם כאשר המילה איננה מילת חריזה:

avtandilis makebelta atasica ena enda

verca mat tkves naomroba rarig furfad daušvenda (1036,1–2).²⁹

תרגום גפונוב: וְתֵשָׂא אֶלְיוֹ תִשְׁפַּחַת כָּל־שִׁפָּה וְכָל לְשׁוֹן, / וְתִמְעַט מִן־הַמְּגִיעַ לְמִכְנִיעַ הָרֵאשׁוֹן (1048,1–2). תרגום מילולי: "אילו היו לבאים לשבח את אבתנדיל אלף לשונות, גם אז הם לא יצליחו לומר עד כמה היטיבה הלחימה עם מראהו".

ברור למי שידוע את השפה הגרוזית העתיקה, שצורת עתיד הייתה צריכה להופיע כאן במקום צורת האאוריסט tkves. מקובל שהצורה האחרונה היא "לא חוקית", לא לפי כללי הלשון הגרוזית העתיקה ולא הבינונית. זאת הסיבה שאין תמונה אחידה, לא בכתבי היד ולא בהוצאות לאור של הטקסט. במספר כתבי יד מופיעה צורה של איויי שני tkvan, ואותה אימצו בהוצאה לאור לבתי הספר³⁰ וגם הוועדה לקביעת

28 אנוך, צקבטיליס, עמ' 273–280.

29 מובא לפי הוצאת 1957.

30 רוסתבלי, בעריכתו של נתדזה.

הטקסט.³¹ שנידוזה וברמידוזה הציעו לתקן את מילת היחס ולכתוב *vermca mat tkves*, וכך לחזור לכללים של הגרוזית העתיקה. ואילו לדעתי יש להשאיר את הצורה המקורית, מכיוון שהיא אפשרית בשפה הגרוזית. ולראיה מצאתי בטקסטים העתיקים אשר נכתבו בשפה הגרוזית העתיקה מספר דוגמאות שבהן אאוריסט משמש לציון עתיד במשפטים שאין בהם מילת היחס *mca*. מכיוון שחלק מן הדוגמאות כבר פורסמו,³² אסתפק בדוגמה אחת נוספת: הכתוב מבראשית ג, ה "ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים" מופיע בתרגום הגרוזי העתיק באופן מדויק:

romelsa dyesa sçamot misgan gangexunen tualni da iqvnet vitarca Qmertni.

הפועל *iqvnet* מופיע לפי הכללים בצורת העתיד, היינו באיווי שני. פרפרזה של משפט זה מופיעה בתרגום הספר החיצוני "חיי אדם" בצורה זאת:

*uçqoda çmertman rametu msgavs misa iqvenit (122,32).*³³

הכוונה כאן היא שבעתיד יהיו כמוהו, אך הפועל *iqvenit* מופיע בצורת אאוריסט (=זמן עבר). כך שהיא (צורת אאוריסט) משמשת לציון עתיד. פרופ' קונסטנטין לרנר ואני ניתחנו את הנתונים ביחד, ובמאמר משותף הגענו למסקנה כי "צורות של הסדרה השנייה רכשו יכולת לבטא יחסים של סוגי דרך וזמנים במקביל ליחסים של סיום פעולה. אפשר שהתהליך לווה ביצירת סימן ייחודי לסדרה השנייה *e/i*. צורות חדשות, כגון *mo-kał* ("הרגת אותו")... שמרו על הסמנטיקה של סיום פעולה ובאו לבטא זמן: העבר והעתיד יחדיו. תפקוד האאוריסט בצורת עתיד הנו שריד מודרני של תקופת המעבר".³⁴ הדוגמאות שהבאתי הן שרידים של התקופה שבה הייתה לאאוריסט משמעות הן של העבר והן של העתיד.

כאן אני מבקש להוסיף עוד השערה אחת: התבנית אאוריסט + *mca* בשפה הגרוזית העתיקה מקבילה לעבר המהופך³⁵ של העברית המקראית, ואולי אף נוצרה בהשפעת העברית (מילת היחס *mca* של הגרוזית העתיקה = ן של העברית). כמובן, קשה להגדיר את התקופה המשוערת שבה נוצרה תבנית זו בשפה הגרוזית. שינוי

31 רוסתבלי, 1988.

32 Enoch & Lerner, Towards, pp. 45-47

33 כורציקיזוה, דווליי.

34 Enoch & Lerner, p. 49

35 על העבר המהופך ראה, לדוגמה, ברגשטרסר, עמ' 371-381.

שיטת ציון הזמנים הוא תהליך ממושך – בלשון הגרוזית המעבר מהשיטה הישנה (איווי שני משמש בתפקיד זה) לשיטה החדשה (צורות מיוחדות לעתיד עם תחילית מכוונת) נמשך 800–900 שנה.³⁶ על כן אפשר לשער כי גם המעבר מהשיטה שבה האאוריטט שימש הן לעבר והן לעתיד לשיטה של אאוריטט + mca במשמעות עתיד היה תהליך ממושך, אבל השיטה לא השתלטה לגמרי; כפי שראינו הן בגרוזית העתיקה והן מאוחר יותר ("עוטה עור הנמר") מופיעים שרידים של השיטה הקודמת. סביר לשער כי תחילת תקופת המעבר היא בזמן המגעים הלשוניים הראשונים בין היהודים לגרוזים (בערך המאה השנייה לפני הספירה), שעליהם דובר לעיל. ציינתי לעיל כי בניתוח של הפועל *šemaxvriṭa* "עוטה עור הנמר" יש צורך להתמקד בשני מישורים. על אחד מהם הצגתי את השעתי, וכעת אני מבקש לדון בנושא השני.

הצורה המודגשת היא צורת אופטיב (דרך איווי עם ניואנס של רצוי), או, מוטב לומר, צורת אאוריטט במשמעות של אופטיב. בשפה הגרוזית העתיקה אין אפשרות כזאת; צורות שכאלה נוצרו, ככל הנראה, בגרוזית הבינונית. צורות אלה מיוחדות במינן, שכן הן במקור צורות של מגע כפוי. לפועל שהוא הנושא לדיון אין סימן של מגע כפוי, אך זה לא מפתיע, מכיוון שבגרוזית העתיקה קיימת אפשרות לציון מגע כפוי רק באמצעות התחילית *a-*³⁷ צורות אלה התפשטו במיוחד בשפה הגרוזית החדשה. בדיבור יום-יומי רווחים ביטויים כגון: *axla rom moškovi* (*çamiqvana, neṭav es sakme gamaḱetebina* "מי ייתן ואוכל לעשות את הדבר הזה", "מי ייתן ואסע למוסקבה") וכו'. אולי הדוגמה הטובה ביותר לשימוש בצורות כאלה היא השיר המפורסם של המשורר הלאומי אקקי צרתלי: *neṭavi naṭvra maṅṭara is naṭvra amixdinao* ("מי ייתן שתהיה לי משאלה ומשאלה זו תתגשם"). הפעלים המודגשים הם בצורת אופטיב.

ד"ר גרשון בן-אורן במחקרו על לשון הדיבור של יהודי גרוזיה שם לב לקיום צורות מסוג זה בדיבור היום-יומי של יהודי גרוזיה והגיע למסקנה, כי "אין המקרה זר לעברית ואולי דווקא בגלל זה היה קל להשתרש בלשון-הדיבור של יהודי גרוזיה".³⁸ לדבריו שימוש בצורות כאלה "קורה גם בגרוזית ספרותית, אם כי לעיתים רחוקות מאוד".³⁹ כבר ציינתי שצורות אופטיב נפוצות דיין בלשון הגרוזית הספרותית, ולכן אפשר בזהירות להרחיב את מסקנתו של בן-אורן על הלשון

36 על התהליך הזה ראה צ'ומבורידזה. אצלו מופיעה ביבליוגרפיה עשירה על הנושא.

37 ראה Imnaischwili, I. & Imnaischwili, W., *Das Altgeorgische*, II, p. 461

38 בן-אורן, תכונות, עמ' 90.

39 שם.

הגרוזית בכלל ולומר, שסביר להניח כי השפעתה של עברית על הלשון הגרוזית תרמה להתפתחות של צורות כאלה.

סיכום

לצורך המחשת השפעה אפשרית של העברית על הגרוזית הוצבו במאמר דוגמאות של מילים שאולות מעברית לגרוזית העתיקה:
השורש kel של הפועל הגרוזי kelobs ("צולע") נשאל כנראה מהעברית בתקופת התרגומים של ספרי הקודש. אפשר לשער כי בתקופה היותר קדומה נשאל השורש kal. kal/kel קיבל משמעות של "להרוג", ו־kel קיבל משמעות של "חסר".
יתרה מזו, ניכרת השפעה של העברית גם בדקדוק של הלשון הגרוזית: המבנה של אאוריסט mca + במשמעות של עתיד התקבל בגרוזית, ככל הנראה, בהשפעת העבר המהופך העברי.
לאור הדוגמאות שהופיעו כאן וניתוחן נראה כי יש להמשיך לחקור את השפעה העברית על השפה הגרוזית. במישור אוצר המילים – מילים שאולות – יש מקום נרחב להשוואות. מחסור בבלשנים הבקיאים בשתי הלשונות הוא בעוכרי המחקר אך אין בכך כדי לרפות את ידינו ולהתעלם מהתופעה.

קיצורים ביבליוגרפיים

אימנאשווילי, איוונה, כרתולי אניס איסטוריאולי כרסטומתיה (הכרסטומתיה ההיסטורית של השפה הגרוזית), כרך א, חלק שני, תביליסי 1971.
אנוך, ראובן, "כרתוויל אבראלתה מטקוולביס תוויסבורבני" (מאפיינים של לשון הדיבור של יהודי גרוזיה), International Scientific Conference (Tbilisi–Jerusalem 2), תביליסי 1998.
אנוך, ראובן, "צקבטיליס פורמתה פונכציאביס סקיתחיסתוויס יופחיסטקאוסנשי" (על תפקידי אאוריסט ב"עוטה עור הנמר"), *Proceedings of the First International Symposium in Kartvelian Studies*, Tbilisi 1988
אנוך, ראובן, "רמדנימה תביסבורי זמנורי פורמה יופחיסטקאוסנשי" דה מתי פרללבי דוויל כרתולשי" (מספר צורות מיוחדות של פעלים ב"עוטה עור הנמר" והמקבילות להן בשפה הגרוזית העתיקה), חומרי הכנס ה-42 של הפרופסורים במכון להוראה בתביליסי, 1976, עמ' 70.
בבליקאשווילי, ניסן, "המבטא העברי של יהודי גרוזיה", לשוננו מד, א (תש"ס), עמ' 67–70.

- בן אורן, גרשון, תכונות מיוחדות של שפת־הדיבור של יהודי גרוזיה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1994.
- בן אורן, גרשון ו־וולף מוסקוביץ, "הארגו של הסוחרים היהודיים בגרוזיה בהשוואה לארגו של הסוחרים היהודיים בארצות אחרות במזרח", מסורות ב (תשמ"ו), עמ' 49–56.
- ברגשטרסר, גוטלהף, דקדוק הלשון העברית, מגרמנית: מרדכי בן אשר, ירושלים תשל"ב. גלוני, אלכסנדרה, כרתול קילור־תכמתה סיטקוויס קונה (מילון לדיאלקטים ולהגים של הלשון הגרוזית), תביליסי 1984.
- גמקרלידזה, תמו, ר־ויאצ'סלב איונוב, אינדואורופאיסקי זיק אי אינדואורופאיצי (לשון הודו־אירופית והודו־אירופים), תביליסי 1988.
- גמקרלידזה, תמו, וגיווי מצ'ווריאני, סונטתה סיסטמה דה אבלאוטי כרתולור אנבשי (מערכת סונטים ואבלאוט בשפות כרתוליות), תביליסי 1965.
- גצ'צ'ילדזה, פוליאוקט, "קולוב מצא נצילקיסתוויס כרתולשי" (שוב על המילית mca בגרוזית), איברול־קווקסיאורי אנתמצניארבה (בלשנות איברית־קווקזית) 12 (1960), עמ' 241–259.
- דומבדזה, קוטה, "לכסיקורי אבראיזמבי כרתול כלכור ז'רגונשי" (הבראיזמים לקסיקליים בז'רגון העירוני הגרוזי), ג'יונמרדי 2 (תביליסי 1972).
- כורציקידזה, ציאלה, דזוולי אגתכמיס אפוקריפולי ציגנסביס כרתולי ורסיאבי (גרסאות של הספרים החיצוניים בגרוזית העתיקה), תביליסי 1973.
- לרנר, קונסטנטין, החיבור "ניצורה של כרתלי": מחקר היסטורי־בלשני, ירושלים תשס"ג.
- ממיסתבלשווילי, מורדך, "מודאלורנצילקיאני מצקריוובי כרתולשי" (גזרות מודליות בלשון הגרוזית), ידיעון האקדמיה למדעים של גרוזיה ("מצנה") 3 (1985), עמ' 116–135.
- סרג'ולדזה, זוראב, כרתולי סליטרטורולי אניס איסטוריים שסוולי (מבוא להיסטוריה של השפה הגרוזית), תביליסי 1984.
- פיינריך, היינץ, וזוראב סרג'ולדזה, כרתולור אנתה אטימולוגיאורי לכסיקוני (מילון אטימולוגי לשפות הכרתוליות), תביליסי 1990.
- צ'ומבורידזה, זוראב, מקופדי כרתולור אנבשי (עתיד בלשנות הכרתוליות), תביליסי 1986.
- צכיטשווילי, תינה, אזקיאליס ציגניס דזוולי כרתולי ורסיאבי (גרסאות של ספר יחזקאל בגרוזית העתיקה), תביליסי 1976.
- קוטינוב, נינו, "קילוס קטגוריה כרתול אנשי" (סוגי דרך בלשון הגרוזית), עבודות המכון הפדגוגי בתלבי, 3, 1959, עמ' 374–397.

קלימוב, גאורגי, אטימולוגיצי'סקי סלובר קרטוולסקיה יזיקוב (המילון האטימולוגי של השפות הכרתוויליות), מוסקבה 1972.

רוסתבלי, שותה, ופחיסטקאוסני (עוטה עור הנמר), סבצ'וטה סכרתוולו, תביליסי 1957.

רוסתבלי, שותה, ופחיסטקאוסני (עוטה עור הנמר), בעריכת אקקי שנידזה ואלכסנדרה ברמידזה, מצניארבה, תביליסי 1966.

רוסתבלי, שותה, עוטה עור הנמר, מגרוזית: בוריס גפונוב, ספרית פועלים, חדרה 1969.

רוסתבלי, שותה, ופחיסטקאוסני (עוטה עור הנמר), ההוצאה השלישית לבתי ספר, הטקסט הוכן להוצאה על ידי נודאר נתדזה, גנתלבה, תביליסי 1986.

רוסתבלי, שותה, ופחיסטקאוסני (עוטה עור הנמר), הוועדה האקדמית לקביעת הטקסט, מצניארבה, תביליסי 1988.

שנידזה, אקקי, כרתולי אותחתיביס אורי דוולי רדכציה סמי שטברדולי חלנצריס מיחדווית (897, 936 דה 973), (שתי גרסאות של האוונגליון הגרוזי לפי שלושת כתבי היד משטברדי), תביליסי 1945.

שנידזה, אקקי, כרתולי אניס גרמטיקיס ספודוולבי (היסודות של דקדוק השפה הגרוזית), א, תביליסי 1973.

שנידזה, אקקי, "מצא נצילקי דוול כרתולשי" (המילית mca בלשון הגרוזית העתיקה), כתבים, כרך שני, תביליסי 1981, עמ' 37-38.

שנידזה, מזכלה, "סיטקוויס גנרטביסתוויס unjakal" (פרשנות למילה unjakal), עבודות של החוג ללשון הגרוזית העתיקה, מס' 20, האוניברסיטה הממלכתית בתביליסי, תביליסי 1976, עמ' 52-56.

שנידזה, מזכלה, "דוולי כרתולי אניס לכסיקידן" (מאוצר המילים של הלשון הגרוזית העתיקה), ידיעון המכון לחקר כתבי יד, II, תביליסי 1960, עמ' 55-58.

Enoch, Reuven & Konstantine Lerner, "Towards the Problem of the Transition from the Aspectual to the Temporal-Modal System of the Georgian Verb", *Studies in Caucasian Linguistics: Selected Papers of the Eighth Caucasian Colloquium*, Universiteit Leiden, 1999, pp. 45-49

Imnaischwili, Iwane & Wachtang Imnaischwili, *Das Altgeorgische Verbum*, II Teil, Frankfurt a/M 1996